

เปรียบเทียบความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวาน ที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน กับ ผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

อุบล พุทธิประสิทธิ์*

บทคัดย่อ

เบาหวาน เป็นโรคเรื้อรังจำเป็นต้องรักษาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบัน มีผู้ป่วยเบาหวานใน ศูนย์สุขภาพชุมชน และโรงพยาบาลชุมชนมากขึ้น วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับ และเปรียบเทียบความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน กับผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ ได้แก่ ผู้ป่วยเบาหวานที่มาใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน ในเขตอำเภอโนนสูง จำนวน 3 แห่ง อำเภอด่านขุนทด จำนวน 3 แห่ง อำเภอจักราช จำนวน 2 แห่ง อำเภอปากช่อง จำนวน 3 แห่ง และในโรงพยาบาลชุมชนของแต่ละอำเภอ จังหวัดนครราชสีมา รวม 5 แห่ง ผู้ป่วยเบาหวานที่ศูนย์สุขภาพชุมชน 200 ราย และโรงพยาบาลชุมชน อำเภอเดียวกัน โดยใช้ระดับน้ำตาลในเลือดเป็นเกณฑ์ 200 ราย โดยขนาดตัวอย่างได้จากสูตรการคำนวณของ Taro Yamane สถิติที่ใช้ในการสุ่มอย่างเป็นระบบ (Systemic Random Sampling) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ Responsiveness ที่ดัดแปลงมาจากองค์การอนามัยโลกโดย นพ.ยงยุทธ พงษ์สุภาพ สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การแจกแจงความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ยและการทดสอบไค-สแควร์ (chi-square test) และ t-test ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่ เป็นหญิง (79.8)

กลุ่มอายุ 40-59 ปี (48.4) อาชีพ เกษตรกร (44.0) อยู่ในเขตรับผิดชอบ (78.7) การศึกษาระดับประถมศึกษา (95.0) ใช้สิทธิบัตรทองไม่เสีย 30 บาท (51.3)ระดับน้ำตาล 130 mg% ขึ้นไป (64.5) มีภาวะแทรกซ้อน (35.5) ระดับค่าเฉลี่ยความพึงพอใจทั้ง 8 ด้าน ของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน กับผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน เฉลี่ย 8.77 และ 8.05 ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในระดับดี โดยเฉพาะด้านการให้เกียรติและคำนึงถึงศักดิ์ศรีของผู้ป่วย ด้านการสื่อสารในห้องตรวจ ด้านการเอื้อให้เกิดการแสดงออกของผู้ป่วยต่อผู้ให้บริการด้านความเชื่อใจในตัวผู้ให้บริการและสถานบริการ ด้านการใส่ใจที่จะให้บริการในทันที ด้านสภาพพื้นฐานของสถานบริการ ด้านความต่อเนื่องของบริการ ของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน กับผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 โดยเฉพาะค่าเฉลี่ยความพึงพอใจในศูนย์สุขภาพชุมชน สูงกว่าโรงพยาบาลชุมชน นอกจากนี้ ด้านความสามารถในการเก็บความลับของผู้ป่วยผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการศูนย์สุขภาพชุมชน มีค่าเฉลี่ยความพึงพอใจในสูงกว่าโรงพยาบาลชุมชน ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

* นักวิชาการสาธารณสุข 8 สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครราชสีมา

วารสาร สุขภาพภาคประชาชน ภาคอีสาน

สรุป ความพึงพอใจตามมุมมองของผู้ป่วยเบาหวาน ซึ่งเป็นคำตอบได้ว่าผู้ป่วยเบาหวานมีความมั่นใจในการให้บริการของศูนย์สุขภาพชุมชน

ความสำคัญของการวิจัย

โรคเบาหวานเป็นโรคเรื้อรังที่จำเป็นต้องรักษาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบัน มีผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชนมากขึ้นจึงมีการส่งผู้ป่วยกลับไปรับบริการที่ศูนย์สุขภาพชุมชน สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครราชสีมา ได้จัดอบรม หลักสูตรสาธารณสุขครอบครัว 10 สัปดาห์ ให้กับเจ้าหน้าที่เหล่านั้น เพื่อพัฒนาศักยภาพของเจ้าหน้าที่ในศูนย์สุขภาพชุมชน ให้มีความสามารถในการดูแลผู้ป่วยทั่วไปและผู้ป่วยเบาหวานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม มักมีคำถามเสมอว่า ผู้ป่วยมีความเชื่อมั่นในการไปใช้บริการที่ศูนย์สุขภาพชุมชนหรือไม่ ผู้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชนและผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน ในมุมมองของผู้ใช้บริการ ตามแนวคิด Patients center

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวาน ที่มาใช้บริการตรวจรักษา
2. เพื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานที่มาใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชนที่ไม่มีแพทย์กับผู้ป่วยเบาหวาน ที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

สมมติฐานการวิจัย

ผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการที่ศูนย์สุขภาพชุมชนกับผู้ป่วยเบาหวานที่ ไปใช้บริการที่โรงพยาบาล มีความพึงพอใจในบริการ ไม่แตกต่างกัน

วิธีการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงบรรยาย (Descriptive research) ประชากรผู้ป่วยเบาหวานที่ขึ้นทะเบียนใน ศสช. 11 แห่ง ที่เจ้าหน้าที่ผ่านการอบรมหลักสูตรสาธารณสุข ครอบครัว

จำนวน 2,060 ราย และ รพช.4 แห่ง ในอำเภอเดียวกัน จำนวน 5,850 ราย กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา ครั้งนี้ได้แก่ ผู้ป่วยเบาหวาน ที่มาใช้บริการ ในศูนย์สุขภาพ ชุมชน ได้แก่ ศสช.ในเขตอำเภอโนนสูง จำนวน 3 แห่ง อำเภอ ด้านขุนทด จำนวน 3 แห่ง อำเภอจักราช จำนวน 2 แห่ง อำเภอปากช่อง จำนวน 3 แห่ง และในโรงพยาบาลชุมชนของแต่ละอำเภอ จังหวัดนครราชสีมา รวม 5 แห่ง ศึกษาผู้ป่วยเบาหวานที่ศูนย์สุขภาพชุมชน 200 ราย และโรงพยาบาลชุมชน อำเภอเดียวกัน โดยใช้ระดับน้ำตาลในเลือดเป็นเกณฑ์ 200 ราย โดย ขนาดตัวอย่างได้จากสูตรการคำนวณของ Taro Yamane เก็บข้อมูลตามจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ $I = N/n$ สุ่มอย่างเป็นระบบ (Systemic Random Sampling)

มีกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 400 ราย เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้ป่วยเบาหวานก่อนกลับบ้าน โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัย 5 ท่าน สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และการทดสอบไค-สแควร์ (chi-square test) และ t-test

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ประกอบด้วย 3 ส่วน ส่วนที่ 1 คำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ป่วย ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับความรู้สึก พึงพอใจในการตอบสนองความต้องการของผู้ป่วยเบาหวานต่อการให้บริการ โดยใช้แบบสัมภาษณ์ Responsiveness ที่ดัดแปลงมาจากองค์การอนามัยโลก โดย นพ.ยงยุทธ พงษ์สุภาพ (Rating scale 1-10) Valid - WHO / นพ.ยงยุทธ Reliability = .96 ส่วนที่ 3 คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับปัญหาและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษา

กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 400 คน ที่มารับบริการที่ศูนย์สุขภาพชุมชน และโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ในอำเภอโนนสูง จำนวน 70 คน , 70 คน ตามลำดับ ในอำเภอปากช่อง จำนวน 70 คน , 70 คน ตามลำดับ ในอำเภอจักราช จำนวน 30 คน , 30 คน ตามลำดับ ในอำเภอด่านขุนทด จำนวน 30 คน , 30 คน ตามลำดับ

ในภาพรวมพบว่า กลุ่มตัวอย่าง เพศหญิง ร้อยละ 79.8 กลุ่มอายุ 40-59 ปี มีจำนวนมากที่สุด คือ ร้อยละ 48.4 มีอาชีพ เกษตรกร มีจำนวนมากที่สุด คือ ร้อยละ 44.0 กลุ่มตัวอย่างอยู่ในเขตรับผิดชอบ มีจำนวนมากที่สุด คือ ร้อยละ 78.7 การศึกษาระดับประถมศึกษา มีจำนวนมากที่สุดคือ ร้อยละ 95.0 สิทธิรักษาบัตรทองไม่เสีย 30 บาท มีจำนวนมากที่สุด คือ ร้อยละ 51.3 ระดับน้ำตาล ตั้งแต่ 130 mg% มีจำนวนมากที่สุด คือ ร้อยละ 64.5 ผู้ป่วยเบาหวาน ไม่มีภาวะแทรกซ้อน มีจำนวนมากที่สุด คือ ร้อยละ 64.0

กลุ่มตัวอย่างที่มารับบริการที่ศูนย์สุขภาพชุมชนและโรงพยาบาลชุมชน มีจำนวนคนที่เท่ากันของทั้งสองแห่ง ที่มีระดับน้ำตาลในเลือด น้อยกว่า 130 mg% ร้อยละ 35.5 มีระดับน้ำตาลในเลือด ตั้งแต่ 130 mg% ร้อยละ 64.5 มีภาวะแทรกซ้อนจากโรคเบาหวาน ร้อยละ 43, 28 และไม่มีภาวะแทรกซ้อนจากโรคเบาหวาน ร้อยละ 57, 71 ตามลำดับ

จากตารางที่ 1, 2 ระดับค่าเฉลี่ยความพึงพอใจทั้ง 8 ด้าน ของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชนกับผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน เฉลี่ย 8.77 และ 8.05 ตามลำดับ โดยรวมซึ่งอยู่ในระดับดี

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ผู้ป่วยเบาหวาน มีความรู้สึกพึงพอใจในการใช้บริการ ส่วนใหญ่อยู่ในระดับดี ยกเว้นด้านความสามารถในการเก็บความลับของผู้ป่วย ผู้ป่วยเบาหวานมีความรู้สึกพึงพอใจระดับปานกลาง

ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจโดยรวม 8 ด้าน และรายด้าน โดยเฉพาะด้านการให้เกียรติและคำนึงถึงศักดิ์ศรีของผู้ป่วย ด้านการสื่อสารในห้องตรวจ ด้านการเอื้อให้เกิดการแสดงออกของผู้ป่วยต่อผู้ให้บริการ ด้านความเชื่อใจในตัวผู้ให้บริการและสถานบริการ ด้านการใส่ใจที่จะให้บริการในทันที ด้านสภาพพื้นฐานของสถานบริการ ด้านความต่อเนื่องของบริการ ของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน กับผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 โดยเฉพาะค่าเฉลี่ยความพึงพอใจในศูนย์สุขภาพชุมชน สูงกว่าโรงพยาบาลชุมชน นอกจากนี้ ด้านความสามารถในการเก็บความลับของผู้ป่วยผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการศูนย์สุขภาพชุมชน มีค่าเฉลี่ยความพึงพอใจในสูงกว่า โรงพยาบาลชุมชน ไม่แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานในการใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชนและโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

ความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวาน	ศูนย์สุขภาพชุมชน		โรงพยาบาลชุมชน		t-test	p-value
	x	S.D.	x	S.D.		
1. การให้เกียรติและคำนึงถึงศักดิ์ศรีของผู้ป่วย	9.28	0.84	8.40	1.20	8.528	<.001
2. การสื่อสารในห้องตรวจ	9.07	0.89	8.32	1.10	7.737	<.001
3. การเอื้อให้เกิดการแสดงออกของผู้ป่วยต่อผู้ให้บริการ	8.74	1.02	8.06	1.10	6.376	<.001
4. ความสามารถในการเก็บความลับของผู้ป่วย	7.86	2.06	7.76	1.15	0.598	.550
5. ความเชื่อใจในตัวผู้ให้บริการ	8.85	0.97	8.45	0.98	4.112	<.001
6. การใส่ใจที่จะให้บริการในทันที	8.94	0.94	7.94	1.29	8.791	<.001
7. สภาพพื้นฐานของสถานบริการ	8.59	1.06	7.94	1.20	5.704	<.001
8. ความต่อเนื่องของบริการ	8.25	1.42	7.34	1.01	7.401	<.001
โดยภาพรวม	8.77	0.83	8.05	1.00	7.855	<.001

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และระดับความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานในการใช้บริการใน ศูนย์สุขภาพชุมชนและโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

ความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวาน	ศูนย์สุขภาพชุมชน			โรงพยาบาลชุมชน		
	x	S.D.	ระดับความพึงพอใจ	x	S.D.	ระดับความพึงพอใจ
1. การให้เกียรติและคำนึงถึงศักดิ์ศรีของผู้ป่วย	9.28	0.84	ดี	8.40	1.20	ดี
2. การสื่อสารในห้องตรวจ	9.07	0.89	ดี	8.32	1.10	ดี
3. การเอื้อให้เกิดการแสดงออกของผู้ป่วยต่อผู้ให้บริการ	8.74	1.02	ดี	8.06	1.10	ดี
4. ความสามารถในการเก็บความลับของผู้ป่วย	7.86	2.06	ปานกลาง	7.76	1.15	ปานกลาง
5. ความเชื่อใจในตัวผู้ให้บริการ	8.85	0.97	ดี	8.45	0.98	ดี
6. การใส่ใจที่จะให้บริการในทันที	8.94	0.94	ดี	7.94	1.29	ดี
7. สภาพพื้นฐานของสถานบริการ	8.59	1.06	ดี	7.94	1.20	ดี
8. ความต่อเนื่องของบริการ	8.25	1.42	ดี	7.34	1.01	ดี
โดยภาพรวม	8.77	0.83	ดี	8.05	1.00	ดี

อภิปราย

จากการศึกษาค่าเฉลี่ยความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานโดยรวม 8 ด้านของผู้ป่วยเบาหวาน ที่ไปใช้บริการในศูนย์สุขภาพชุมชน มากกว่า ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจของผู้ป่วยเบาหวานที่ไปใช้บริการในโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดนครราชสีมา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 อาจเนื่องมาจากการบริการในศูนย์สุขภาพชุมชนนั้นเป็นการบริการระดับปฐมภูมิที่เป็นบริการด้านการแพทย์เป็นด่านแรกสำหรับบุคคลโดยไม่จำกัด อายุ เพศ โรคหรือปัญหาสุขภาพ เป็นสถานบริการจุดแรกที่ผู้ป่วยได้สัมผัสกับแพทย์ได้ง่าย ซึ่งต่างจากแผนกผู้ป่วยนอกของโรงพยาบาลชุมชนที่มีขั้นตอนและระบบที่ซับซ้อนกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้รับบริการที่ศูนย์สุขภาพชุมชนมารับบริการทางด้านเบาหวาน ซึ่งอาการของโรคจะเป็นโรคเรื้อรังเพิ่มมากขึ้นหรือลดลง สาเหตุมาจากพฤติกรรมของผู้ป่วยเบาหวานเอง สิ่งแวดล้อม และจากยาที่รับประทานเข้าไป ซึ่งลักษณะนี้ตามกระบวนการทัศนใหม่ทางการแพทย์กล่าวถึงทัศนที่เกี่ยวของกับโรคว่า โรคไม่สามารถแยกออกจากคน หรือแยกจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวเขา ความเจ็บป่วยทุกชนิดมีองค์ประกอบทั้งร่างกายและจิตใจ รวมทั้งสาเหตุหลาย

อย่างร่วมกัน สาเหตุและผลเป็นระบบที่ซับซ้อน และในการดูแลสุขภาพนั้นสัมพันธ์ภาพระหว่างแพทย์และผู้ป่วยก็มีผลอย่างมากมาศาลต่อความเจ็บป่วยและการดำเนินโรคเช่นกัน แพทย์นอกจากมีหน้าที่ทำความเข้าใจธรรมชาติของความเจ็บป่วยในเชิงกายภาพแล้ว ยังต้องเข้าใจผู้ป่วยตลอดจนเข้าใจผู้ป่วยที่มีทัศนคติของความเจ็บป่วยต่อตนเองด้วย ซึ่งระบบการบริการในศูนย์สุขภาพชุมชนเป็นระบบที่เอื้อต่อการบริการดังกล่าว นอกจากนี้กระบวนการพัฒนาและบริบทของการให้บริการระดับปฐมภูมิ ที่ศูนย์สุขภาพชุมชนเอื้ออำนวยให้เกิดความพึงพอใจ ประกอบด้วยองค์ประกอบ 6 อย่าง ได้แก่ 1)สถานบริการตั้งอยู่ในชุมชน ทำให้ผู้ให้บริการและผู้รับบริการรู้จักกัน 2)มีจำนวนประชากรรับผิดชอบจำนวนจำกัดไม่มากหรือน้อยเกินไป จึงเป็นการส่งเสริมให้เกิดการดูแลต่อเนื่องและสร้างสัมพันธ์ที่ดี 3)ผู้ให้บริการมีความรู้และบุคลากรสหสาขาวิชาชีพ การอบรมพยาบาลเวชปฏิบัติครอบครัว หรือสาธารณสุขครอบครัว 10 สัปดาห์ ที่อยู่ศูนย์สุขภาพชุมชนมีความรู้ในมิติของการแพทย์ จิตวิทยาสังคม การสื่อสาร ทำให้ตอบสนองต่อความคาดหวังของประชาชนมากขึ้น 4)ขนาด

สถานบริการมีขนาดไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป และสามารถ
ให้บริการตามความจำเป็นได้มากกว่าโดยเฉพาะโรคเรื้อรัง
5) ให้บริการสม่ำเสมอต่อเนื่องและเป็นประจำ เพราะมีผู้ให้

บริการอยู่ประจำ 6) เป็นที่ปรึกษาของครอบครัวในการเข้าสู่
ผู้บริการสุขภาพ ทำให้ทราบภูมิหลังของผู้ป่วยเบาหวาน
และครอบครัว

บรรณานุกรม

1. ทวีเกียรติ บุญยไพศาลเจริญ, เขาวลัษณ์ ศุภกรรม, ธีรรัช กันตามระ. (2548). **การยอมรับของประชาชนต่อการบริการของพยาบาลเวชปฏิบัติที่ปฏิบัติงานในศูนย์สุขภาพชุมชนกรณีศึกษา: จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข สำนักงานหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า.
2. ยงยุทธ พงษ์สุภาพ. (2542). **การพัฒนาการให้บริการเวชปฏิบัติครอบครัว กรณีศูนย์แพทย์ชุมชนฯ บทเรียนจากโครงการอยุธยา.** สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.
3. ยงยุทธ พงษ์สุภาพ (บรรณาธิการ). (2542). **ทางเลือกใหม่ระบบบริการสาธารณสุข หลักการและแนวคิดจากโครงการอยุธยา.** สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.
4. สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ , Supattra S, Monique V, (2536). **Condition for Increased Contribution of General Practitioners to Health System in Thailand.** การประชุมสัมมนาพยาบาลศาสตร์ศึกษาเวชปฏิบัติทั่วไปในการพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขไทย 17-18 สิงหาคม 2536 : ณ โรงแรมอู่ทองอินน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และโรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพมหานคร: กลุ่มสถาบันแพทยศาสตร์แห่งประเทศไทย.
5. สงวน นิตยารัมภ์พงศ์, ทวีเกียรติ บุญยไพศาลเจริญ. (2536). **แนวคิดในการพัฒนาการให้บริการสาธารณสุขระดับปฐมภูมิ (Primary Care).** การประชุมสัมมนาพยาบาลศาสตร์ศึกษาเรื่องระบบการสนับสนุนแพทย์ทั่วไปในการพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขไทย 17-18 สิงหาคม 2536 : ณ โรงแรมอู่ทองอินน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และโรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพมหานคร: กลุ่มสถาบันแพทยศาสตร์แห่งประเทศไทย.
6. สำเร็จ แหียงกระโทก และรุจิรา มังคละศิริ. (2545). **ศูนย์สุขภาพชุมชน.** นครราชสีมา : สมบูรณ์การพิมพ์.
7. **Health System Responsiveness.** (2007). <http://www.who.int/reponsiveness/en/paper32.pdf>. [3 July]
8. Darby, C., Vaentine, N.,Murray, C.JL and Silva, A.de. **World Health Organizayion (WHO): Strategy on Measuring Responsiveness.** <http://www.who.int/reponsiveness/en/paper23.pdf>.
9. Day, F.a. and B Leoprapai. (1977). **Patterns of Health Utilization in Upcountry Thailand.** A Report of The Research project on “The Effect of Location on Family and Health Facility Use” Institute for Population and Social Resarch Mahidol University : 49-75

